

Introducere

Atunci când ne referim la drept nu putem face abstracție de viața socială, de organizarea societății. Cu mai bine de două milenii în urmă, jurisconșulții romani consacraseră deja adagiul *Ubi societas, ibi ius* (unde există societate, acolo există și drept), care conține ideea că o condiție esențială pentru existența dreptului constituie prezența relațiilor sociale, fiindcă norma juridică se adresează nu individului ci relațiilor dintre aceștia.

Apariția dreptului este legată de nașterea proprietății și a claselor sociale, de ordinea care trebuie să guverneze relațiile interumane. De aceea dreptul nu se poate sustrage complexității și stării unei societăți, interferențelor cultură-civilizație, el reflectând în bună măsură civilizația unei societăți.

Numeroși oameni de drept, și nu numai, fac o legătură directă între drept și civilizație. Reputatul profesor Gerard Cornu apreciază că dreptul este expresia unei civilizații. Teza are sensuri profunde pentru că reflectă spiritualitatea unui popor, istoria acestuia. O serie de reputați specialiști din istoria civilizațiilor și culturii disting de-a lungul timpului numeroase bazine în care s-au dezvoltat civilizații care au marcat profund omenirea (asupra acestor chestiuni – ca și în multe altele din această sferă există controverse care fac însă obiectul confruntării de idei între specialiștii domeniului). Vom enumera zece dintre aceste civilizații, enumerare ce nu se pretinde a fi exhaustivă: egipteană, babiloniană (sau mesopotamiană), cretană, indiană, chineză, elenică (sau greco-romană), bizantină, arabă (sau islamică), occidentală, peruviană (sau andeană). Cercetări aprofundate au reliefat faptul că respectivele civilizații – cu excepția celei cretane a cărei scriere nu a fost încă descifrată și a celei peruviene, care este lipsită de documente scrise – au dat naștere unor impor-

tante sisteme de drept, unele dintre ele precursoare ale dreptului zilelor noastre.

Ideile despre apariția dreptului sunt precedate și legate în bună măsură și de concepțiile filozofice ale antichității în conexiune cu miturile despre creație (termen ce desemnează originea și formarea lumii). Creația este explicată de mai multe mitologii prin dezmembrarea uriașului primordial. În China, Pangu plătește cu viața despărțirea cerului și a pământului. Scandinavii și germanii vorbesc despre sacrificarea lui Ymir al cărui trup s-a dispersat dând naștere peisajului terestru. La rândul său, India vedică își are versiunea acestei jertfe întemeietoare (Rig-Veda). De altfel, Mircea Eliade, referindu-se la locul mitului în actul creației, apreciază că „mitul povestește cum, datorită isprăvilor unor ființe supranaturale, o realitate capătă existență”. Abordând mai concret ideile filozofice care se referă la creație și apariția dreptului ne vom opri la două dintre cele mai reprezentative spații pentru cultura și gândirea antichității: China și Grecia. În China antică s-a afirmat, între altele, *taoismul*, curent filozofic major inițiat de Lao-Tzi. În esență, taoismul se configurează ca o metafizică naturală, pentru că așează principiul explicării nu în om, ci în natura însăși. Tezele fundamentale ale taoismului constau în tentativele de eliberare a omului de suferințele și constrângerile care îl împiedică să își exprime adevărata sa natură și să trăiască în comuniune cu universul. Conform taoismului bunul guvernant nu trebuie să oprime poporul prin greutatea și asprimea legilor. Antichitatea chineză a dezvoltat o cultură subtilă, dar exegeții acesteia apreciază că este complicat a o transpune în rigorile cartesiene specifice culturii de tip european. În Grecia antică evoluția gândirii filozofice despre lume și om a parcurs un drum lung. În cadrul acestei evoluții s-a născut și dreptul ca element merit să asigure respectarea ordinii sociale. Anticii greci au distins între o ordine cosmică și una proprie lumii umane. Socrate va plasa ființa dincolo de elementele fizice calitative și cantitative, conferindu-i o anumită natură spiritual-divină. Democrit a oferit unele premise pentru o teorie politică și juridică. Sofiștii au deosebit între dreptul natural și cel pozitiv ca autoritate supremă pentru că oame-

nii legitimează în funcție de cunoștințele lor despre ceea ce este drept și nedrept. Referindu-ne la miturile creației în relație cu formarea dreptului, nu putem face abstracție de relația dintre drept și religie. De altfel, legătura dintre drept și religie apare ca inevitabilă în istorie. Nicăieri dreptul nu s-a născut cu fizionomia laică pe care o are în contemporaneitate. Autoritatea pe care o reprezintă ordinea juridică își găsește sorginea în originea divină atribuită regulilor de drept. S-a observat că autoritatea dreptului se clădește pe trei piloni: forța de constrângere (eficientă atunci când se utilizează împotriva unei minorități); forța rațiunii cu privire la necesitatea dreptului și respectarea sa de către om; sentimentul mistic bazat pe afectivitate și credința în divinitate. La început dreptul se confundă cu religia, în sensul că regulile de drept sunt considerate ca emanând de la divinitate. Treptat, instituțiile se laicizează, ajungându-se în final la separarea bisericii de stat. Dar și în această situație se păstrează, chiar fără să ne dăm seama, de multe ori o legătură latentă la nivel psiho-social, între drept și religie.

Au trecut câteva milenii de când oamenii își pun întrebări asupra actului de creație. Și astăzi știința aduce noi elemente care confirmă sau infirmă teoriile referitoare la crearea universului. Referitor la apariția dreptului, părerile sunt însă aproape convergente. Din noianul de opinii existente vom cita două personalități al dreptului contemporan. Francezul Maurice Duverger apreciază că dreptul apare atunci când oamenii dintr-un grup social încearcă să regleze raporturile dintre ei printr-un echilibru între avantajele și dezavantajele pe care fiecare le trage din aceste raporturi. Germanul Helmut Coing consideră că dreptul apare pe acea treaptă istorică în care relațiile dintre oameni bazate pe legătura de sânge își pierd autoritatea. Sunt judecați de valoare care încununează o gândire filozofică și juridică edificată în timp și care atestă fără echivoc faptul că dreptul a devenit în timp un fenomen complex al vieții sociale.

1. Științele sociale și dreptul

Activitatea individului și a colectivităților au generat încă din timpuri străvechi legături interumane. Așa s-a născut societatea ca sistem organizat de relații între oameni. Tot ca urmare a unei necesități practice, a apărut apoi știința, ansamblu de cunoștințe despre realitatea obiectivă și cea subiectivă. Spre deosebire de cunoașterea comună, știința stabilește, prin abstractizare și generalizare, legile proprii fenomenelor, legi a căror descifrare permite fundamentarea acțiunii practice. Hegel definea știința ca fiind „ceea ce mintea omului a reușit să sintetizeze în contactul cu realitatea trăită”, iar Montesquieu o definea ca „un summum de idei despre ceea ce ne înconjoară”. Marele om de drept Andrei Rădulescu, fost președinte al Academiei Române, afirma că știința reprezintă „un sistem de valori, de generalizări științifice, dobândite prin metode de cercetare”. În fine, John Bernal consideră că știința trebuie înțeleasă, mai întâi, ca o instituție, apoi ca o metodă, adică ansamblu de procedee, mijloace prin care se dezvăluie aspecte și legități noi ale lumii înconjurătoare. Știința este însă, în opinia acestuia, un factor important pentru dezvoltarea producției și un neîncetat izvor de idei generale și principii filozofice despre lume.

Știința a reunit, între altele, și cunoștințele despre societate într-un sistem, cel al științelor sociale. Scopul acestora este de a cunoaște legile generale ale existenței și dezvoltării societății, de a studia formele istorice de organizare socială și modalitățile specifice de manifestare a diverselor componente ale realității socio-umane.

Legile generale ale societății au trăsături distincte față de alte componente ale sistemului științei (cum ar fi, de pildă, legile naturii), cu precădere prin aceea că ele se manifestă în însăși activitatea oamenilor care sunt dotați cu rațiune și conștiință. În timp a fost alcătuit și un tablou al științelor sociale, asupra căruia există unanimitate din partea a numeroși exegeți ai domeniului. Sunt științe sociale care au ca obiect activitățile umane și care stabilesc legile și relațiile funcționale corespunzătoare (economia, politologia ș.a.).

Un alt grup de științe sociale reconstituie și interpretează trecutul (științele istorice). În fine, este constituit grupul de științe care studiază aspectele normative ale activității umane, grup din care face parte și dreptul.

Fiind o știință care are ca obiect de cercetare una din componentele majore ale societății, cum este cel al realității juridice, dreptul este indiscutabil o știință socială. Știința dreptului studiază juridicul în multiplele sale ipostaze: existența statului și dreptului, instituțiile politice și juridice, conduita și comportamentul uman în viața socială ș.a. Ea supune unui amplu proces explicativ contextul social, dar și cultural, în care apar și își duc viața normele și instituțiile juridice, colaborând în acest proces cu alte științe sociale. Știința dreptului, ca știință despre societate, cercetează acea parte a realității sociale aflată sub semnul juridicității. De altfel, ansamblul teoriilor și ipotezelor despre elementele componente ale dreptului privit ca sistem vizează lumea dreptului înțeleasă ca dimensiune intrinsecă a existenței umane.

Realitatea juridică, sau juridicul, are un conținut bogat având mai multe componente. O primă componentă este conștiința juridică ce apare ca o premisă a dreptului privit ca fenomen normativ. O altă componentă o constituie partea instituțională – dreptul, ca sistem de reglementări și instituții, componentă ce alcătuiește miezul realității juridice; dreptul ca fenomen normativ dă expresie cerințelor structurilor sociale de mai bună organizare a raporturilor interumane în vederea realizării echilibrului social. O altă componentă cuprinde raporturile și situațiile juridice, cele care probează eficiența dreptului; în cadrul acestor raporturi oamenii participă în calitate de subiecte de drept valorificându-și sau apărându-și drepturi și interese.

În acest cadru subliniem și relația dintre drept și forță. Din punct de vedere istoric nu ar exista decât dreptul celui mai puternic și ar trebui admis că dreptul nu este altceva decât codificarea raporturilor de forță. În legătură cu acest raport Pascal remarcă faptul că „Justiția fără forță este neputincioasă, forța fără justiție este tiranică”. Tot el continua dezvoltând ideile sale privind această relație spunând că „trebuie să punem împreună justiția și forța și pentru aceasta să facem ca ceea ce este puternic să fie drept sau ceea ce este drept să fie puternic”. Aceste judecăți de valoare, dar și altele,

au făcut ca sintagma „forța dreptului” să consacre necesitatea supremației dreptului în societate.

În ceea ce privește vocabula „drept”, aceasta acoperă două realități distincte. În sens filozofic, s-a statornicit încă de la Aristotel și Platon ideea că ea desemnează conceptul de justete, de echitate. În sensul juridic al termenului, se disting dreptul obiectiv – normele de conduită impuse indivizilor și colectivităților umane – și dreptul subiectiv – îndreptățirea participanților la un raport juridic de a pretinde ceva de la ceilalți participanți la acest raport juridic. Iată deci că această vocabulă din numai câteva litere, dacă ne referim la sensul său juridic, oferă înțelesuri cu profunde semnificații care își află rădăcinile în viața socială.

Dar sensul cel mai răspândit al termenului de „drept” este cel de drept obiectiv. Din această cauză, ori de câte ori se folosește expresia „drept” fără un alt atribut se înțelege dreptul ca ansamblu de reguli de conduită menite să reglementeze viața oamenilor grupați în societate. Iar pentru a denumi totalitatea normelor de drept aflate în vigoare la un moment dat și pe care oamenii au obligația să le respecte, a fost consacrată expresia de „drept pozitiv”. La baza dreptului pozitiv stă un complex de reguli fundamentale, noțiuni universale de drept, produsul experienței colective a tuturor națiunilor civilizate.

2. Evoluția în timp a dreptului

2.1. Primele legiuri

După cum spuneam și în partea introductivă, apariția în diferite zone ale lumii a unor bazine de civilizație a dat naștere și unor sisteme de drept.

Atunci când vorbim de „legiuri” avem în vedere dreptul scris. Dar se cuvine ca în primul rând să ne referim la precursorul acestuia care a fost și cel mai vechi izvor de drept și anume, obiceiul juridic. Mircea Djuvara, personalitate marcantă a dreptului românesc și european din perioada interbelică, observa că obiceiul juridic își găsește expresia într-o practică îndelungată socotită ca dreaptă. În cursul acestei practici se constată și se aplică regula care se consideră ca potrivită. Sentimentul general că această regulă – aplicată în mod repetat – este o regulă potrivită, adică dreaptă, îi consacră autoritatea necesară. Un alt mare român, sociologul Dimitrie Gusti, aprecia că „obiceiul este legislația proprie pe care societatea și-o dă ei însăși pentru ca să trăiască și să se dezvolte”. Dreptul obișnuielilor sau cutuma au stat la temelia legiurilor scrise care și ele au o vechime apreciabilă.

O puternică civilizație a antichității s-a constituit în **Mesopotamia**, teritoriu cuprins între Tigru și Eufrat. Această civilizație a însemnat contribuția reunită a civilizațiilor a trei popoare: sumerienii, akkadienii (care au fondat Babilonul) și asirienii. Orașele-stat constituite în acest perimetru au fost leagănul edificării civilizației mesopotamiene. Dezvoltarea economico-socială s-a reflectat și în planul dreptului. Inițial, singurul izvor de drept era obiceiul. În anul 1780 î. H. însă, Hammurabi – rege al Babilonului – va pune în circulație o culegere de legi ce va rămâne în istorie sub denumirea de Codul lui Hammurabi și care cuprindea 282 articole. Acesta cuprindea nu numai norme juridice, ci și norme morale și religioase, el furnizând numeroase date asupra vieții sumero-babiloniene. Codul cuprinde elemente de procedură, de dreptul familiei și al proprie-

tății, drept penal, ocrotirea datornicilor față de abuzurile cămătarilor și chiar elemente de drept maritim. După modul în care sunt așezate materiile tratate (cazistic, nu sistematic), specialiștii sunt înclinați să creadă că, de fapt, Codul a fost o culegere de hotărâri judecătorești mai importante care au fost reunite într-un compus.

În **Egiptul antic** se remarcă opera legislativă a lui Bochoris, alcătuită din opt cărți (scrisă pe 40 suluri de papirus). Din această operă monumentală rezulta că proprietatea funciară aparținea faraonului, iar cel mai utilizat contract era cel de vânzare-cumpărare. Aflăm din această operă că era îngăduită căsătoria între frate și soră. Surprinde, pentru acele timpuri, rigoarea procedurii judiciare. Acțiunea se introducea în scris și se depunea la grefă. Deciziile instanțelor se luau pe baza înscrisurilor. Hotărârile conțineau rezumatul concluziilor judecătorilor, expunerea de motive și decizia. Acest mod de organizare al justiției a dăinuit până în epoca romană. Există păreri că procedura romană a suferit influențe din partea modului în care era organizată procedura judiciară în Egiptul antic.

În **India antică** ne sunt cunoscute „Legile lui Manu”, amplă culegere de norme realizată printr-o îndelungată contribuție colectivă de brahmani (brahmanismul desemnând o importantă etapă de formare a sistemului religios, social și juridic, proprie hinduismului ce se caracterizează prin hegemonia castei preoților). Legile lui Manu consacră organizarea socială (în caste) menită să asigure dominația aristocrației gentilice și a năvălitorilor coborâți din podișul Pamirului (ari, care în limba indiană înseamnă aristocrați). Conform legilor lui Manu ordinea castelor era următoarea: preoți, militari, negustori și servitori, iar în afara acestora se situau paria care, conform legii, puteau locui numai în afara orașelor. Dreptul contractelor era slab dezvoltat. Căsătoria se făcea prin cumpărare, iar divorțul nu era cunoscut. Succesiunea avea la bază dreptul primului născut. Principala caracteristică a dreptului penal era asprimea pedepselor. Judecătorul avea o largă libertate în luarea hotărârilor dar trebuia să urmeze înțelepciunea brahmană.

În **China antică** este cunoscut Codul lui Mu. Acesta reglementa aproape în exclusivitate problematica penală. Sistemul de reprimare penală era extrem de sever, pedepsele erau variate, unele dintre acestea învecinându-se cu sadismul. Cauzele civile se jude-

cau după norme variate și arbitrare, pe baza unor principii tradiționale de drept cutumiar.

În **Grecia antică** apariția reglementărilor scrise a fost influențată de formarea și consolidarea orașelor-cetate, așa numitele *polis*-uri, cele mai cunoscute fiind Atena și Sparta, dar și Micene, Teba, Agrigento. Există numeroase date privind viața socială, economică, juridică a Atenei, considerată a fi leagănul democrației antice. Caracteristic pentru aceste polis-uri este faptul că majoritatea acestora au reglementat viața juridică, și nu numai, prin elaborarea unor „constituții” (care nu avea însă caracteristicile constituțiilor epocii moderne). Referindu-ne la reglementările scrise ale polis-ului atenian, este de menționat faptul că în anul 594 î.H. Solon a dat ateniienilor prima constituție care a fost apoi, în anul 508 î. H., îmbunătățită substanțial de Clistene. Conform acestei reglementări scrise, cetățenii Atenei dobândeau drepturi politice la 18 ani. În Atena nu existau nici judecători, nici avocați, inițiativa pornirii procesului aparținând numai cetățenilor care își susțineau singuri cauza. Instanța de judecată se numea *helia* și era compusă din 6.000 membri, care judeca însă în complet de 501 membri. Reclamantul introducea plângerea, iar pârâtul contestație. Dacă contestația era aprobată, procesul nu se mai judeca. Dacă procesul se judeca, se administrau probe, iar părțile luau cuvântul. Hotărârile heliei erau definitive. Datorită acestor reglementări scrise, care au avut, desigur, numeroase limite, legea scrisă a luat pe deplin locul obiceiului pământului (cutumei). Acestea au constituit acumulări pentru edificarea ulterioară a unei ordini juridice evolute, materializată în dreptul roman.

2.2. Dreptul roman

2.2.1. Scurtă privire istorică

Întemeierea Romei în jurul anului 750 î. H. marchează o etapă importantă în istoria antichității. Într-o perioadă relativ scurtă de timp, un mic oraș-stat s-a transformat într-un puternic și întins imperiu care a cunoscut o dezvoltare politico-militară și economică fără precedent. Epopeea militară romană (desfășurată de-a lungul a

șapte secole) a introdus importante și decisive elemente de civilizație, în regiunile care s-au aflat sub stăpânirea imperiului.

În perioada sec. II–V d. Hr. civilizația romană era prezentă pe un spațiu ce pornea de la Atlantic până în Golful Persic, din Scoția până în Sahara, de la Carpați până la cataractele Nilului.

Statul roman a cunoscut mai multe perioade de dezvoltare din punct de vedere al formelor de organizare. Cea mai îndelungată a fost perioada imperiului care a dăinuit aproape 600 de ani. În această epocă toate prerogativele statului erau concentrate în mâna împăratului care controla nemijlocit armata, cultele, administrația, finanțele și autoritatea legislativă. Se poate spune fără nici o exagerare că Roma antică a marcat puternic dezvoltarea ulterioară a civilizației și culturii europene. Roma a lansat modele care au dominat ulterior și gândirea umană. Astfel, ideea de Republică (*res publica*, lucru public) nu desemnează pentru romani un anumit regim politic, ci corpul social în întregul său. Cicero notează în prima carte a lucrării sale „Despre stat”: „Așadar statul, adică «lucrul public» ... este lucrul poporului, dar poporul nu este orice ceată de oameni la întâmplare, ci o mulțime unită într-un sistem juridic întemeiat printr-un acord comun în vederea utilității comune”.

Geniul roman, caracterizat prin pragmatism și eficiență, a transmis Europei moștenirea civilizației și culturii antichității, foarte potrivit denumită „greco-romană” datorită faptului că limba și cultura greacă au continuat să exercite influențe importante asupra civilizației romane. Cu toate că Grecia fusese ocupată de romani încă din secolul al II-lea î.Hr., aceasta îi va domina încă multă vreme, prin spirit, pe cuceritori. Romanii se duc în Elada pentru a-și desăvârși cultura. Elita romană gândește și vorbește grecește. Vechile valori ale latinilor suferă modificări, iar Cato încearcă zadarnic să le păstreze, combătând acele moravuri grecești care i se par a pângări valorile tradiționale ale romanilor.

2.2.2. Evoluția dreptului roman

Una dintre cele mai importante moșteniri pe care antichitatea romană a lăsat-o umanității a fost dreptul roman. El a constituit fundamentul sistemului juridic modern, numeroase instituții ale dreptului roman dăinuind peste timp. Republica romană a avut încă

de la întemeierea sa drept aspirație impunerea unor instituții universale bazate pe forța dreptului. Viața politică are la bază legi precise și aplicabile tuturor, în paralel organizându-se un aparat administrativ menit să protejeze regiunile aflate sub autoritatea Romei. Se consideră că grecii au descoperit rațiunea, făcând din ea un instrument al gândirii ce permitea descifrarea și în alt fel a universului și propunând o reflecție originală asupra societății umane și elaborarea unei noi forme de legitimitate fondată pe etica dezbaterii. Romanii, acordând dreptului rolul central, introduc această rațiune în funcționarea concretă a instituțiilor

Începuturile îndepărtate ale dreptului roman au fost legate de ritualurile religioase ale Romei arhaice. Formulele de judecată și calendarul judecătii alcătuiau un „secret” pe care îl dețineau pontifii (preoții) care monopolizau în egală măsură practicile religioase și cele judecătorești. Cu timpul, însă, ca urmare a evoluției vieții economice și sociale, dreptul s-a laicizat, făcându-și apariția jurisconsultii care au jucat un rol major în evoluția dreptului roman.

Dreptul roman a elaborat concepte, principii și noțiuni juridice. El a creat și limbajul juridic cu ajutorul căruia s-au putut exprima ideile juridice. Adagiile și locuțiunile latine indică reguli fundamentale sau contribuie la soluționarea unor probleme practice. Adagii precum „*Causa criminalis non praeiudicat civili*” (un proces penal nu poate prejudicia procesul civil), „*Dura lex, sed lex*” (Legea este severă, dar e lege), „*Imperitia culpa adnumeratur*” (Nepriceperea este considerată culpă), „*Ubi societas, ibi ius*” (Societatea presupune existența legilor) și multe altele, exprimă și astăzi adevăruri juridice de necontestat. Unele dintre acestea exprimă existența în dreptul roman a unor instituții precum autoritatea lucrului judecat, desuetudinea ca temei al abrogării legilor, repunerea lucrurilor în starea anterioară comiterii actului sau faptului juridic, sau atributele dreptului de proprietate *ius abutendi*, *ius fruendi*, *ius utendi* (dreptul de a dispune de lucrul aflat în proprietate, dreptul de a culege roadele respectivului lucru, dreptul de folosință a lucrului) pe care le utilizăm și astăzi în doctrina și practica juridică.

În evoluția sa, strâns legată de organizarea politică a societății și a statului roman, dreptul roman a cunoscut mai multe etape. În epoca veche, ca urmare a unor relații sociale puțin evoluat, dreptul era caracterizat prin formalism și rigiditate. Principiul dominant în

această perioadă era „*așa cum părțile s-au pronunțat, așa să fie dreptul*”.

La începutul primului mileniu statul roman cunoaște o evoluție economică susținută, fapt ce a determinat schimbări substanțiale și în planul dreptului. A fost înlăturat sistemul formalist și rigid care institua o piedică în manifestarea voinței libere a părților. În această perioadă, numită și clasică, în dreptul roman va governa principiul „*buna credință temperează rigorismul*”.

După anul 284 începe decăderea imperiului roman, decădere ce se manifestă pe plan economic, politic și militar. Se întăresc și atacurile populațiilor migratoare. În mod firesc această criză se va manifesta și în planul dreptului, care își pierde originalitatea și puterea de creație. Această perioadă se va încheia odată cu moartea împăratului bizantin Justinian I, în jurul anului 565, împărat care însă a creat o operă legislativă de excepție. Înainte însă de a dezvolta referirile cu privire la evoluția dreptului în această perioadă, mai sunt necesare câteva precizări.

În anul 410 Roma este devastată de vizigoți. Unii istorici consideră că acest an constituie sfârșitul antichității și începutul Evului Mediu (asupra acestei delimitări există o controversă între istorici asupra căreia nu vom insista). Evenimentul va grăbi criza definitivă a aparatului politicomilitar care începuse mai demult ca urmare a erodării structurii statului roman. Încă din anul 330 capitala imperiului fusese mutată de împăratul Constantin (cel Mare) de la Roma pe malurile Bosforului, pe ruinele Bizantionului, veche colonie grecească și denumită ulterior Constantinopol. Accentuarea acestei crize a condus, în anul 395, la împărțirea imperiului roman în două state de sine stătătoare. Imperiul Roman de Răsărit (devenit ulterior imperiul Bizantin) cu capitala la Constantinopol (care va dăinui până în anul 1453) și Imperiul Roman de Apus, cu capitala la Ravenna. Față de această evoluție a evenimentelor istorice consemnăm faptul că procesul de codificare a dreptului roman se încheie după dezmembrarea imperiului și constituirea Imperiului Bizantin, care a continuat însă, și în planul dreptului, în bună măsură tradițiile romane.

Așa cum menționam anterior în această ultimă etapă a evoluției sale dreptul roman își pierde originalitatea și puterea de creație. El cunoaște însă în această perioadă câteva momente de referință în

cea ce privește codificarea dreptului din perioadele anterioare. În jurul anului 295 sunt finalizate codurile Gregorian și Hermengian, elaborate de doi profesori de drept care le-au dat și numele. În anul 483 împăratul Theodosiu al II-lea inițiază elaborarea Codului Theodosian care cuprindea constituțiile imperiale de la Constantin cel Mare la Theodosiu. Dar cea mai importantă operă de codificare a fost cea a împăratului Justinian. El a fost ultimul împărat care a mai folosit limba latină în treburile statului. Justinian a militat pentru unitatea teritorială (pe care, pentru scurt timp, a și realizat-o), religioasă (care a fost însă subminată de disputele teologilor) și legislativă (dorind să redevă dreptului roman prestigiul din timpul jurisconsultilor clasici – sfârșitul sec. III). De aici derivă și uriașa sa operă legislativă pe care a inițiat-o imediat după urcarea sa pe tron. Drept urmare, în anul 528, împăratul a numit o comisie formată din zece oameni de drept, condusă de Tribonian, profesor la Facultatea de Drept din Constantinopol. Activitatea acestei comisii s-a materializat într-o serie de lucrări fundamentale: *Codexul* (care a preluat un mare număr de constituții imperiale), *Digestele* (culegere din opere ale jurisconsultilor), *Institutele* (lucrări elaborate de jurisconșulți cuprinzând cu prioritate probleme de drept civil) și *Novelele* (cuprinzând Codexul căruia i-au fost aduse completări și care a fost elaborat după moartea lui Justinian). Marele merit al acestei opere legislative este acela că ea a constituit un model pentru sistemele de drept ulterioare care au preluat în mare măsură instituțiile principale, noțiunile și regulile de drept sistematizate în cuprinsul acestor lucrări fundamentale. Opera legislativă a lui Justinian a fost publicată după aproape un mileniu sub denumirea de *Corpus Juris Civilis* (culegere a dreptului civil) în anul 1489, lucrare care, după Biblie, este, se pare, cea mai tipărită și răspândită carte. Restaurând dreptul roman, Justinian a dat din nou strălucire acestuia prin predilecția vădită pentru soluțiile sobre și ingenioase ale juriștilor clasici și evitarea reglementărilor postclasice și ale practicienilor dreptului vulgar (care era deja prezent în provincii).

2.2.3. Izvoarele dreptului roman

Izvoarele oricărui sistem de drept sunt extrem de importante, ele dând acestuia un conținut concret, măsura bogăției sale fiind